

ўсебаковы ўплыў на фарміраванне каштоўнасных арыентацый асобы вучаніцы, яе духоўнае развіццё.

Міжпрадметныя сувязі пры іх сістэмным і мэтанакіраваным выкарыстанні ў розных відах вучэбнай дзейнасці здольныя перабудаваць увесь працэс навучання. Веды набываюць сістэмны характар, уменні становяцца комплекснымі, эфектыўна фарміруюцца перакананні, дасягаецца ўсебаковае развіццё асобы.

Літаратура

1. Колас, Я. Новая зямля / Я.Колас. – Мінск: Юнацтва, 1982. – 286 с.
2. Лепешаў, І.Я. Прынцып гістарызму пры ацэнцы моўных з’яў / І.Я. Лепешаў // Жывая спадчына / укладальнікі Т.В. Кузьмянкова, Л.П. Кунцэвіч, А.Я. Міхневіч. – Мінск: Народная асвета. – 1992. – С.154–164.
3. Методыка выкладання беларускай літаратуры: вучэб. дапаможнік для філал. фак. пед. інстытутаў / Л.В. Асташонак [і інш.]; пад агул. рэд. В.Я. Ляшук, А.У. Рагулі. – Мінск: Выш. школа, 1986. – 366 с.

Г.К. Семянькова

(дацэнт кафедры беларускага мовазнаўства
ВДУ імя П.М. Машэрава)

З ВОПЫТУ ПАДРЫХТОЎКІ НАВУЧЭНЦАЎ ДА АЛІМПІЯДЫ ПА БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

Падрыхтоўка да алімпіяды – справа не аднаго дня і нават года. Такая дзейнасць прадугледжвае паэтапную падрыхтоўку вучняў. Сістэме працы з адоранымі навучэнцамі, а таксама сістэме падрыхтоўкі да прадметных алімпіяд у апошні час удзяляецца вялікая ўвага. Сёння па выніках удзелу ў алімпіядах ацэньваюць якасць адукацыі ў школе, горадзе, вобласці. Перамога лічыцца важным фактарам вызначэння ступені падрыхтаванасці вучня да профільнага або паглыбленага вывучэння прадметаў. Акрамя гэтага, правілы прыёму ў ВНУ прадугледжваюць шэраг ільгот для пераможцаў абласной і рэспубліканскай алімпіяд па беларускай мове: паступленне без уступных экзаменаў для пераможцаў (дыпломы I, II, III ступеняў) рэспубліканскай алімпіяды па беларускай мове і літаратуры пры паступленні на спецыяльнасці, для якіх гэты прадмет з’яўляецца профільным, найвышэйшы бал – пры паступленні на нефілалагічныя спецыяльнасці, а таксама для пераможцаў (дыплом I ступені) абласнога і Мінскага гарадскога этапу алімпіяды па беларускай мове і літаратуры.

У аснову падрыхтоўкі да алімпіяды пакладзены прынцып сістэмнасці і бесперапыннасці: падрыхтоўка павінна быць бесперапынным працэсам, які пачынаецца яшчэ ў пачатковай школе. У трэціх-чацвёртых класах рэкамендуецца праводзіць штогадовыя школьныя алімпіяды ў кожным

класе, прызёры якіх прымаюць удзел у алімпіядах паралелі: ад кожнага класа выстаўляецца каманда пераможцаў і прызёраў першага тура. Пры пераходзе вучняў у сярэдняе зв'язно настаўніку варта працягваць працу па развіцці лінгвістычных здольнасцяў асобных навучэнцаў.

Алімпіяды ў пятых-восьмых класах таксама варта праводзіць у два этапы – на ўзроўні класа і на ўзроўні паралелі. Прызёры па рэкамендацыі настаўнікаў і членаў журы прымаюць удзел у адборачным туры ў камандную зборную. У такіх навучэнцаў наперадзе два-тры гады, на працягу якіх яны рыхтуюцца да алімпіяд больш высокага ўзроўню.

Якасцяў, якімі павінен валодаць “алімпіяднік”, шмат, – шырокі круггляд, фармальная логіка, уменне вучыцца, цікавасць да прадмета. Галоўных крытэрыяў тры: асабістая зацікаўленасць навучэнца, высокае пачуццё адказнасці, шырокія навучальныя магчымасці (памяць, мысленне, здольнасць да аналізу і сінтэзу). У ідэале павінны супасці ўсе тры крытэрыі. Аднак галоўны крытэрыі можна сфармуляваць наступным чынам: гэта павінна быць патрэбна вучню.

Добра, калі да працэсу адбору падключаецца псіхолаг. Ёсць спецыяльныя метадыкі для выяўлення аб'ёму памяці, узроўню ўвагі, інтэлекту, навучанасці, сфарміраванасці навучальных навыкаў, крэатыўнасці і г. д.

Такім чынам, мэтамі першага этапу алімпіяды па беларускай мове з'яўляюцца:

- 1) стымуляванне цікавасці навучэнцаў да беларускай мовы;
- 2) выяўленне навучэнцаў, якія цікавяцца беларускай філалогіяй;
- 3) ацэнка ведаў, уменняў і навыкаў, атрыманых вучнямі ў школьным курсе беларускай мовы;
- 4) актывізацыя творчых здольнасцяў навучэнцаў;
- 5) выяўленне навучэнцаў, якія могуць прадстаўляць сваю навучальную ўстанову на наступных этапах алімпіяды;
- 6) папулярызацыя беларускай мовы.

Для эфектыўнай падрыхтоўкі да алімпіяды важна, каб яна не ўспрымалася як разовае мерапрыемства, пасля якога ўся праца хутка згасе. Таму падрыхтоўка да алімпіяды павінна пачынацца з пачаткам навучальнага года. Пры гэтым дадатковыя заняткі мэтазгодна выкарыстаць для развіцця творчых здольнасцяў навучэнцаў. Добра, калі распрацавана індывідуальная праграма падрыхтоўкі да алімпіяды для кожнага, якая адлюстроўвае яго спецыфічную траекторыю руху ад няведання да ведаў, ад няўмення рашаць складаныя задачы да творчых навыкаў выбару спосабаў іх рашэння. Трэба заахвочваць вучняў прымаць удзел у дыстанцыйных алімпіядах.

Яшчэ адна ўмова паспяховасці падрыхтоўкі – поўнае праходжанне праграмага матэрыялу. Неабходны інтэнсіўны курс заняткаў, пажадана штодзённых, калі ўвесь школьны матэрыял не толькі “праходзіцца”, але і

засвойваецца, кантралюецца, пакуль школьнік не будзе ўтрымліваць у галаве 90% базавага школьнага курса. Далейшае паглыбленне матэрыялу можа адбывацца ў любых формах і па любых крыніцах. Але крыніцы самі па сабе не ёсць гарантыя поспеху. Галоўнае – аб’ём ведаў, а не тое, з якіх кніг гэтыя веды ўзяты.

Важнае значэнне мае арганізацыя самастойнай работы навучэнцаў. Праца з адоранымі дзецьмі носіць, як правіла, індывідуальны характар ці адбываецца ў малакамплектных групам. Пры гэтым педагогу даводзіцца паралельна выконваць свае асноўныя абавязкі, таму ўзнікае праблема недахопу часу. Адным са спосабаў эканоміі часу якраз і з’яўляецца арганізацыя самастойнай работы навучэнцаў, якая можа ўключаць як самакантроль, так і ўзаемакантроль.

Мэтазгодна будаваць работу такім чынам, каб навучэнцы мелі магчымасць спачатку рашаць стандартныя школьныя задачы, арганізоўваць самаправерку, а затым паступова пераходзіць да алімпійдных пытанняў. Добра, калі ў настаўніка назапашаны архіў з алімпійднымі заданнямі розных гадоў, які можна прапанаваць вучням у пазаўрочны час. Калі вучань не справіўся з якім-небудзь заданнем, то не трэба спяшацца даць яму правільны адказ. Можна накіраваць яго на шлях рашэння з дапамогай дадатковага пытання.

Адзін з эфектыўных метадаў падрыхтоўкі школьнікаў да алімпіяды – мультымедычныя прэзентацыі. Іх станоўчай рысай з’яўляецца тое, што павялічваецца тэмп заняткаў, інфармацыя пастаянна знаходзіцца пад рукой, ёсць магчымасць вярнуцца да яе пры неабходнасці. Прэзентацыі даюць магчымасць падаць інфармацыю ў максімальна нагляднай і лёгка ўспрымальнай форме. Пры выкарыстанні прэзентацыі гутарка становіцца больш цікавай, эмацыйнай. Падчас успрымання прэзентацыі задзейнічаны зрок, слых, уяўленне, што дазваляе глыбей акунуцца ў вивучаемы матэрыял. Такая праца можа вырасці ў творчы працэс з элементамі праектнай дзейнасці. У гэтым выпадку ў вучняў узнікае цікавасць да пошуку неабходнай інфармацыі ў розных крыніцах.

Пры падрыхтоўцы да алімпіяды дарэчнымі з’яўляюцца заданні па рэдагаванні тэксту, які змяшчае памылкі. Такая праца забяспечвае канцэнтрацыю ўвагі, а таксама самаправерку пры абавязковым кантролі з боку настаўніка: факт выпраўлення падлягае аргументацыі.

Эфектыўным спосабам працы па падрыхтоўцы да алімпіяд з’яўляюцца факультатывыя заняткі, асноўная задача якіх – пашырэнне лінгвістычнага кругагляду школьнікаў, выхаванне творчай, нестандартнай асобы. Роля настаўніка – разгледзець і раскрыць гэты дар, дапамагчы яго асвоіць, актывізаваць інтарэс да вивучэння беларускай мовы і літаратуры.

Пры падрыхтоўцы навучэнцаў да алімпіяды выдзяляюць некалькі прынцыпаў, якіх варта прытрымлівацца:

1. Максимальная самостойнасць – прадстаўленне магчымасці самастойнага рашэння заданняў. Самыя трывалыя веды – гэта тыя, якія здабываюцца ўласнымі намаганнямі, у працэсе працы з літаратурай пры рашэнні розных заданняў. Гэты прынцып, даючы навучэнцу максімальную самастойнасць, прадугледжвае тактоўны кантроль з боку настаўніка, калектыўны разбор і аналіз нявыкананых заданняў.

2. Прынцып актыўнасці ведаў. Алімпіядныя заданні складаюцца так, што ўвесь запас ведаў знаходзіцца ў актыўным прымяненні. Пры падрыхтоўцы да алімпіяд пастаянна адбываецца паглыбленне, удакладненне і пашырэнне запасу ведаў. Разбор алімпіядных заданняў мінулых гадоў з’яўляецца эфектыўнай формай падрыхтоўкі навучэнцаў для паспяховага ўдзелу ў алімпіядах.

3. Прынцып апераджальнага ўзроўню складанасці. Для паспяховага ўдзелу ў алімпіядзе неабходна весці падрыхтоўку па заданнях высокага ўзроўню складанасці. У псіхалагічным плане рэалізацыя гэтага прынцыпу надае ўпэўненасць вучню, разнявольвае яго і дае магчымасць паспяхова рэалізавацца.

4. Аналіз вынікаў мінулых алімпіяд. Пры аналізе разбіраюцца недахопы, знаходкі, не ўлічаныя ў папярэдняй дзейнасці настаўніка і вучня. Гэты прынцып абавязковы: ён становіцца ўплывае на якасць падрыхтоўкі да алімпіяды, садзейнічае павышэнню трываласці ведаў і ўменняў, развівае ўменне аналізаваць не толькі поспехі, але і недахопы.

5. Сказаныя перад алімпіядай словы настаўніка. На апошніх занятках перад алімпіядай неабходна пагаварыць з навучэнцамі аб тактыцы выканання заданняў на самой алімпіядзе, настроіць, пераканаць, што пераможцамі ўсе не бываюць, таму галоўнае не перамога, а ўдзел. Варта падкрэсліць, што не трэба хвалявацца, што ў алімпіядзе прымаюць удзел такія ж хлопцы і дзяўчаты, як і вы, усе знаходзяцца ў роўных умовах, вынік залежыць толькі ад вас саміх.

За два-тры дні да алімпіяды рэкамендуецца адмовіцца ад рашэння заданняў, каб не прывесці да псіхалагічнай стомленасці арганізма і прытуплення творчага патэнцыялу. Падчас гэтай паўзы ў навучэнца назапашваюцца рэзервы і жаданне дабіцца поспеху на алімпіядзе.

6. Адсутнасць гвалту над псіхікай, які заключаецца ў тым, што нельга ставіць за мэту толькі перамогу. Вынікі, якія будуць дасягнуты, залежаць ад працаздольнасці, інтэлектуальнага развіцця, жадання перамагчы. Падчас падрыхтоўкі да алімпіяды неапраўданы прынцып “чым больш складаных заданняў, тым лепш”. Рэкамендуецца прытрымлівацца “залатой сярэдзіны”, каб не адбіць у вучняў жадання займацца. Непрымальны прынцып “адміністрацыйнага ціску” з мэтай утрымаць вучня, прымусяць яго ўдзельнічаць у алімпіядзе па прадмеце пры адсутнасці ў вучня такога жадання: гэта не прынясе належнага выніку.

Пры распрацоўцы матэрыялу настаўніку варта ўлічваць фактар

беларуска-рускага двухмоўя ў краіне, таму пры падборы практычных заданняў трэба засяроджваць увагу на адметнасцях нацыянальнай мовы ў галіне лексікі, фразеалогіі, арфаэпіі і граматыкі. Заданні павінны стымуляваць пазнавальную дзейнасць навучэнцаў, паглыбляць іх лінгвістычную эрудыцыю, павышаць культуру вуснага і пісьмовага маўлення, пабуджаць звяртацца да слоўнікаў, лінгвістычных прац, даведачных выданняў.

Для рэалізацыі пазнавальнай і творчай актыўнасці вучняў выкарыстоўваюцца разнастайныя сучасныя адукацыйныя тэхналогіі.

У традыцыйнай сістэме адукацыйнага працэсу, як вядома, настаўнік перадае навуковую інфармацыю, а вучань атрымлівае і асэнсоўвае яе. Згодна ж з сучаснымі адукацыйнымі тэхналогіямі, настаўнік павінен арганізаваць дзейнасць вучняў у інавацыйным адукацыйным асяроддзі, працуючы ў якім, вучні ажыццяўляюць пошук, выбар, аналіз, сістэматызацыю і прэзентацыю інфармацыі.

Пры ацэнцы вучэбных дасягненняў вучняў улічваецца наступнае: 1) наколькі вучні ўмеюць самастойна рашаць лінгвістычныя задачы на аснове сфарміраваных прадметных і ўніверсальных уменняў; 2) уменне вучыцца – здольнасць да самаарганізацыі.

Сучасныя падыходы да рашэння лінгвістычных задач будуцца на прадстаўленні вучням магчымасці разважаць, супастаўляць розныя пункты гледжання вучоных на тую ці іншую мовазнаўчую праблему, фарміраваць і аргументаваць уласны пункт гледжання.

Сярод сучасных тэхналогій рашэння лінгвістычных задач прымяняюцца наступныя:

1) Тэхналогія праблемнага навучання, пры якой пад кіраўніцтвам настаўніка ствараецца праблемная сітуацыя, арганізуецца актыўная самастойная дзейнасць вучняў, у выніку чаго адбываецца творчае авалоданне ведамі, уменнямі і навыкамі, развіваюцца разумовыя здольнасці, пашыраецца філалагічны круггляд, мовазнаўчы досвед. Праблемная сітуацыя ствараецца з дапамогай актывізуючых дзеянняў, пытанняў педагога, якія падкрэсліваюць навізну, важнасць аб'екта пазнання. Пры гэтым адбываецца ўзнаўленне і актывізацыя інфармацыі, неабходнай для выканання задання, мадэляванне рашэнняў, прыняцце найбольш эфектыўнага з іх на аснове аналізу атрыманага адказу на лінгвістычную задачу.

2) Тэхналогія праектнай дзейнасці, у працэсе рэалізацыі якой вучні выходзяць у сабе ініцыятыўнасць, самастойнасць у прыняцці рашэнняў, атрымліваюць магчымасць развіваць здольнасці да распрацоўкі некалькіх варыянтаў рашэнняў, у тым ліку і нестандартных. Праца настаўніка з улікам праектных метадаў навучання дае магчымасць развіваць творчыя здольнасці вучняў.

3) Тэхналогія дыстанцыйнага навучання, заснаваная на забеспячэнні вучняў інфармацыйнымі адукацыйнымі рэсурсамі ў выглядзе вучэбна-метадычных матэрыялаў для самастойнай падрыхтоўкі да алімпіяды з выкарыстаннем розных відаў носбітаў інфармацыі, у тым ліку электронных, а таксама рэалізаваную праз правядзенне вэбінараў, анлайн-лекцый і інш.

4) Сістэма інавацыйнай ацэнкі “партфолія” як спосаб фіксавання, назапашвання, ацэнкі, персаніфікаванага ўліку дасягненняў вучня. Мэта партфолія – убачыць карціну найбольш значных вынікаў падрыхтоўкі да алімпіяды, забяспечыць адсочванне індывідуальнага росту вучня ў шырокім адукацыйным кантэксце, прадэманстраваць яго здольнасць скарыстоўваць на практыцы набытыя веды.

Практыка паказвае, што ступень паспяховасці пры выкананні вучнямі алімпійдных заданняў залежыць ад многіх фактараў, сярод якіх варта назваць наступныя:

1) наколькі вучань глыбока і асэнсавана засвоіў тэарэтычны матэрыял;

2) наколькі ў яго выпрацаваны ўменні і навыкі свядомага выкарыстання правіл беларускай арфаграфіі і пунктуацыі на пісьме;

3) наколькі вучань можа на практыцы выкарыстоўваць арфаэпічныя, акцэнталагічныя, лексічныя, словаўтваральныя і граматычныя нормы беларускай мовы.

Акрамя пералічанага вышэй, узровень выканання заданняў залежыць таксама ад псіхалагічнага настрою, ад моўнай пільнасці, ад уважлівасці ўдзельніка алімпіяды.

Праца з адоранымі вучнямі, па сутнасці, з’яўляецца для педагога своеасаблівым іспытам яго прафесійных, асабістых, духоўна-маральных вартасцяў. Калі яна будзе паспяховай, то, безумоўна, прынясе станоўчыя эмоцыі, калі няўдалай, – адмоўныя. Але ў абодвух выпадках такая праца дае магчымасць перажыць “кропку росту”, руху на шляху прафесійнага і асобнага станаўлення.

Школа будучага – гэта новы настаўнік, адкрыты да ўсяго новага, які разумее дзяцей, добра ведае свой прадмет, гатовы дапамагчы сваім навучэнцам знайсці сябе ў будучым. Чулыя, уважлівыя да інтарэсаў школьнікаў настаўнікі – ключавая асаблівасць школы будучыні. У гэтай школе нам працаваць! А педагогічным крэда кожнага настаўніка павінны стаць словы: “Паглядзіце, якія выдатныя ў мяне вучні!”

Літаратура

1. Дзядова, А.С. Сучасныя тэхналогіі падрыхтоўкі да алімпіяды па беларускай мове: метадычныя рэкамендацыі / А.С. Дзядова. – Віцебск: ВДУ імя П.М. Машэрава, 2015. – 48 с.